

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Książka wileńska na Śląsku : rekonesans

Author: Anna Tokarska

Citation style: Tokarska Anna. (2019). Książka wileńska na Śląsku : rekonesans. W: K. Heska-Kwaśniewicz, J. Januszewska-Jurkiewicz, E. Żurawska (red), "Między Śląskiem a Wileńszczyzną" (S. 34-46). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

Książka wileńska na Śląsku Rekonosans

Na Śląsku, zwłaszcza Górnym, gdzie „wszystko co żyje czyta”¹, książka polska, wydawana w wielu ośrodkach wydawniczych była obecna w czasie niewoli narodowej i w obiegu czytelniczym na ziemiach II Rzeczypospolitej. Wilno i jego kultura, działalność znakomitych twórców, poetów i pisarzy, a przede wszystkim drukarzy i wydawców wydających dzieła, które przedostawały się – nierzadko wraz z ich właścicielami – do Polski, w tym na Śląsk, promieniowało jako znakomity ośrodek wydawniczy, miasto kościołów, archiwów i bibliotek². Ojczyzna Władysława Ludwika Anczyca, Kiry Gałczyńskiej i Kazimierzy Iłłakowiczówny. Tadeusz Bujnicki, charakteryzując kulturę wileńską i pytając, jak badać życie literackie (między pograniczem a kresami) wyodrębniła część „poważną” i „śmieszna”³, inni określają Wilno jako „kraję paradoksu”⁴, miasto „semantycznego nieporozumienia”⁵. Tomas Venclova szczególnie paradoks dostrzegał w jednoczesnym byciu stolicą oraz miastem pogranicza⁶, Stanisława Lewandowska, wędrując po Wilnie okresu II Rzeczypospolitej, miście swojej młodości, pisze:

¹ „Katolik” 1888 nr 41, s. 15.

² E. CHWALEWIK: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki[!], gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyźnie*. T. 2. Warszawa 1927, s. 463–503.

³ T. BUJNICKI: *W Wielkim Księstwie Litewskim i w Wilnie*. Warszawa 2010.

⁴ S. LEWANDOWSKA: *Wilno 1921–1944. Czasy i ludzie*. Warszawa 2009, s. 12.

⁵ Czesław Miłosz wskazywał na bogatą semantykę nazwy własnej stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, określając Wilno jako miasto „semantycznego nieporozumienia”, co zdaje się wynikać z pewnej dwuznaczności kryjącej się w określeniu Wilna mianem historycznej stolicy Litwy. Cyt. za: *Znad Wilii* 2000, nr 2/4, s. 63. W: S. LEWANDOWSKA: *Wilno 1921–1944...*, s. 12.

⁶ T. VENCLOVA: *Wilno*. Tłum. B. PIASECKA. Wilno 2001, s. 9.

Podczas bardziej dokładnego oglądu Wilna wkraczamy w sferę paradoksu. Próby opisu natychmiast otwierają pole dla pojęć opozycyjnych, m.in. takich jak centrum-peryferie, stolica-pogranicze. Niewątpliwie Wilno, posiadające jeden z najstarszych uniwersytetów w Europie Wschodniej, w toku swoich dziejów stanowiło ważne centrum kultury, która promieniowała na całe ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego [...] ⁷.

Wilno jako miasto sprzeczności pojawia się również w eseistyce Miłosza:

[...] ni to Polska, ni to nie Polska, ni to Litwa, ni to nie Litwa, ni to prowincja, ni to stolica, choć przede wszystkim prowincja. I oczywiście Wilno, jak widzę z perspektywy, było dziwaczne, miasto pomieszanych, zachodzących na siebie stref, jak Triest albo Czerniowce [...] ⁸.

Obecność książki wileńskiej w bibliotekach w okresie niewoli narodowej stwierdzić można na podstawie rękopiśmiennych lub wydawanych katalogów, ogłoszeń prasowych, wspomnień i pamiętników. Dowodem jest lista ofiarodawców i ich dzieł przekazanych do bytomskiej biblioteki ludowej i jej filii, drukowana na łamach „Dziennika Górnośląskiego” w latach 1848–1849, katalog Biblioteki Górnośląskiego Towarzystwa Literackiego (Bytom 1902), spisy lub informacje o księgozbiorach prywatnych: księży (Jana Nepomucena Alojzego Ficka, Józefa Szafranka), nauczycieli i twórców (Józefa Lompy, Emmanuela Smołki, Jana Kupca z Łąki p. Pszczyną, Daniela Szendzielorza) ⁹.

W okresie międzywojennym, począwszy od 1922 roku, gdy Wilno jako miasto Rzeczypospolitej uczestniczyło w narodowym obiegu książki, książka wileńska docierała na Śląsk, także Górny, różnymi drogami: dzięki wilnianom, absolwentom i studentom uniwersytetu, mieszkańcom przywożącym swoje księgozbiory do nowych domów, niekiedy do intensywnie reorganizowanej wówczas sieci polskich bibliotek, dzięki obiegowi – zakupom, darom i przemieszczaniu zasobów bibliotecznych, w tym również z innych miast, np. Lwowa, dzięki rozwijającemu się wówczas bibliofilstwu, powoływaniu towarzystw i związków, m.in. Kół Miłośników Książki i Grafiki. W okresie międzywojennym nastąpił intensywny rozwój szkolnictwa. Duże znaczenie miało zorganizowanie Instytutu Pedagogicznego, Instytutu Śląskiego, Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych. Rozwijało się również bibliotekarstwo, powstawały biblioteki naukowe, przede wszystkim Biblioteka Sejmu Śląskiego – od 1936 roku Śląska Biblioteka Publiczna im. Józefa Piłsudskiego ¹⁰, biblio-

⁷ S. LEWANDOWSKA: *Wilno 1921–1944...*, s. 12.

⁸ Tamże, s. 13.

⁹ A. TOKARSKA: *Biblioteki polskie na Górnym Śląsku w XIX wieku*. Katowice 1997.

¹⁰ H. RECHOWICZ: *Poprzedniczki Biblioteki Śląskiej i ich rola w życiu umysłowym województwa śląskiego*. Katowice 1992.

teki szkolne, w tym zasobne gimnazjalne, biblioteki kościelne, m.in. Biblioteka Kurii Diecezjalnej oraz Śląskiego Seminarium Duchownego (z siedzibą w Krakowie), biblioteka Towarzystwa Oświaty na Śląsku, tworzy się sieć bibliotek powszechnych (publicznych), organizowanych m.in. przez poznańskie Towarzystwo Czytelni Ludowych (w latach 1921–1938 utworzono 359 bibliotek z księgozbiorem liczącym 210 012 książek)¹¹. Obecność tę rejestrują dawne katalogi biblioteczne, wykazy i spisy księgozbiorów domowych, m.in. Instytutu Pedagogicznego, zrekonstruowane nabytki, zwłaszcza dary lwowskie z Ossolineum i innych bibliotek tego miasta znajdujące się w Bibliotece Śląskiej i innych placówkach publicznych np. zakładanych przez TCL, w bibliotekach szkolnych, przede wszystkim gimnazjalnych, także w placówce naukowej o charakterze uniwersyteckim, Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych. O obiegu książki wileńskiej świadczy jej obecność w prywatnych zbiorach górnośląskich nauczycieli, duchowieństwa i w zasobach bibliotek parafialnych. Książkę wileńską anonosowano na łamach prasy¹², promowano dzięki wydawanym katalogom bibliotecznym, np. Biblioteki Magistrackiej w Katowicach (1928), Biblioteki Powiatowej w Pszczynie (1935).

O obecności książki wileńskiej w bibliotekach górnośląskich świadczy wykaz wydawnictw zwartych i czasopism udostępnianych czytelnikom, przede wszystkim nauczycielom, w bibliotece katowickiego Instytutu Pedagogicznego (1928). *Katalog Biblioteki [!] I. [Instytutu] P. [Pedagogicznego]*, wydany w Katowicach w 1934 roku, pośród 2219 opisanych wydawnictw zwartych (najwyższa odnaleziona sygnatura w rejestrze alfabetycznym zbioru książek) wykazuje następujące publikacje: *Klasyczna nauka o spółce i wniosku* Sławomira Czeżowskiego (Wilno 1927, sygn. 1844, s. 16), *Świat w szkole. Pamiętnik Nauczycielski* [właśc. nauczycielki] E.[ugenii] Kobylińskiej (Wilno 1933, sygn. 1652, s. 29), *Podręcznik psychologii* Antoniego Mikulskiego (Wilno 1925, sygn. 1483, s. 38) oraz *Biologia ogólna* Jana Wilczyńskiego (2 tomy, Wilno 1923, sygn. 38, s. 64). W dołączonym spisie czasopism zarejestrowano *Dziennik Urzędowy Kuratorjum [!] Okręgu Szkolnego Wileńskiego*. R. VIII (sygn. 3534, s. 69). Wśród wymienionych publikacji wileńskich interesującym faktem jest obecność tekstu Eugenii Kobylińskiej [właściwie Kobylińskiej-Masiejewskiej], poetki i powieściopisarki, związanej z Wilnem do 1945 roku. Większość z jej wileńskich poezji wydał Ludwik Chomiński (poseł, polityk i działacz społeczny, członek Towarzystwa Bibliofilów Polskich, przez krótki czas redaktor „Naszego Kraju”) kierując prywatną drukarnią

¹¹ H. BALASZCZUK: *Działalność Towarzystwa Czytelni ludowych w województwie śląskim w latach 1922–1939*. „Rocznik Katowicki” 1979, s. 62, za: B. WARZAŃCHOWSKA: *Książka, prasa i biblioteka w działalności Kościoła katolickiego w województwie śląskim (1922–1939)*. Katowice 2012, s. 224.

¹² Zob. W. PAWŁOWICZÓWNA: *Książki i czasopisma w katowickich „Wiadomościach Diecezjalnych” z lat 1925–1939*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1922–1945...*, s. 106–113.

„Lux” [Polska Drukarnia Nakładowa „Lux” ul. Portowa 7, tel. 203]. Komplet zarejestrowanych w bazie Biblioteki Narodowej publikacji Eugenii Kobylińskiej [19 poz. zob. Bibliografia 1901–1931] znajduje się także w Bibliotece Śląskiej. Kwerenda pozwala na wniosek, że teksty poezji wileńskich z okresu międzywojennego zostały zakupione w antykwariacie Domu Książki w okresie od lutego do lipca 1981 roku. *Błękitne piłki* należały do zbioru Lusi (podpis nieczytelny, zasób numerowany z odręczną sygnaturą 113), natomiast *Jesienna miłość* należała do właściciela z ul. Podgórznej 3 m. 14. W tomiku *W cieniu modrzewia* dedykowanym Matce Marji [!] znajduje się natomiast odręczna dedykacja „Koledze R ... autorka [?]”. Wspomniany pamiętnik Kobylińskiej, obecny również w zasobie BŚ, posiada pieczętkę Biblioteki Sejmu Śląskiego z adnotacją o zakupie w Księgarni Katolickiej 12.10.1933 roku, w cenie 3,50 zł (sygn. 2863 II), a także uwagi i podkreślenia wybranych zdań i cytatów uważnego czytelnika. Pozwala to na wniosek, iż w obu placówkach: Instytucie Pedagogicznym oraz znakomitej, naukowej już wówczas Bibliotece Sejmu Śląskiego gromadzono nowości, w tym także aktualne i oczekiwane przez czytelników teksty poetyckie i prozatorskie.

Biblioteka Instytutu Pedagogicznego należała do najzasobniejszych placówek pedagogicznych w Polsce (po księgozbiorach w Krakowie i Łodzi), a sieć zorganizowanego szkolnictwa dla nauczycieli w województwie śląskim: siedem seminariów państwowych (żeńskie w Cieszynie, Mysłowicach i Nowej Wsi, męskie w Pszczynie, Bobrku, Mysłowicach i Tarnowskich Górach) z łączną liczbą zbiorów wynoszącą 28 667 tomów¹³, spełniła ogromną rolę informacyjną, edukacyjną i kulturotwórczą. Organizowanie księgozbiorów pedagogicznych miało na Górnym Śląsku odległą tradycję¹⁴, jednak w okresie dwudziestolecia międzywojennego, stanowiąc podstawę samodzielnej pracy przyszłej kadry nauczycielskiej, spełniło ważną rolę w inicjowaniu i rozwoju badań naukowych na Śląsku.

W tym czasie kształtowały się również księgozbiory bibliotek szkolnych, zwłaszcza gimnazjalnych. Nieliczne opisane zasoby nie pozwalają na jednoznaczny wniosek na temat obecności książki wileńskiej wśród wymienianych podręczników szkolnych¹⁵, a wykazy nazwisk autorów lektur obowiązkowych bez informacji o tytułach i miejscu wydania ich dzieł pozwalają tylko na ostrożne przypuszczenie, iż np. wśród utworów wymienionego Józefa Ignacego Kraszewskiego pojawiły się, być może, wydania wileńskie, takie jak: *Boża czeladka*, *Ciche wody*, *Dom biały*, *Kopciuszek* (nakładem Maurycego Orgelbranda,

¹³ M. GWADERA: *Polskie księgozbiory pedagogiczne w województwie śląskim w latach 1922–1939*. Katowice 2005; „Śląskie Miscellanea”. T. 17, Katowice 2004; zob. też A. JARCZYK: *Polские biblioteki gimnazjalne w województwie śląskim w latach 1922–1939 oraz ich rola w kształtowaniu kultury czytelniczej młodzieży*. Katowice 2007.

¹⁴ A. TOKARSKA: *Biblioteki pedagogiczne na Górnym Śląsku na tle światowego bibliotekarstwa*. W: *Książka polska na Śląsku w XIX wieku*. Red. M. PAWEŁOWICZOWA. Katowice 1998.

¹⁵ F. SZYMICZEK: *Biblioteka polskiego gimnazjum w Bytomiu (1932–1939)*. Opole 1965, s. 12–17.

1863), Kordecki (J. Zawadzki, 1852), *Obrazy z życia i podróży, Szkice obyczajowe i historyczne* lub *Wspomnienie*, choć te najbardziej poczytne jak *Stara baśń* nie ukazały się w Wilnie. Być może podobnie, w zasobie zgromadzono wileńskie wydania powieści Deotymy, jednak najbardziej znana *Panienka z okienka* nie była wydawana w Wilnie.

Wydawane katalogi biblioteczne i spisy nabytków świadczyły o zasobności bibliotek, a także różnorodności form nabywania i realizowania zasady gromadzenia dla zaspokojenia potrzeb zwiększającej się grupy czytelników. Niezmiernie interesujące są dziś dla bibliologa opracowane wówczas systemy klasyfikacyjne (np. układ literowy w Bibliotece Magistrackiej w Katowicach), a także fakt wprowadzenia zasad Klasyfikacji Bibliograficznej Henry'ego Evelyn Blissa (1935) w Bibliotece Sejmu Śląskiego. Katalogi są również dowodem na umiejętność klasyfikowania wg UKD (Biblioteka Powiatowa w Pszczynie) oraz opracowania formalnego zbiorów zgodnie z pierwszymi, niewynikającymi jeszcze z rozporządzeń prawnych normami (w okresie międzywojennym opracowano trzy projekty ustawy, *Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi* przyjęto dopiero 17 kwietnia 1946 roku), lecz zasadami systematycznie wprowadzanymi w polskim bibliotekarstwie po odzyskaniu niepodległości. Analiza zasobu, możliwa dzięki opisom dokumentów bibliotecznych pozwala jednak na sformułowanie wielu uwag krytycznych. Przede wszystkim należy odnotować brak informacji dotyczącej adresu wydawniczego: nie podawano miejsca wydania, a daty wydania dzieł pojawiały się rzadko i niekonsekwentnie. Dzieła literackie uporządkowano według sygnatur, a nie obowiązującego układu alfabetycznego haseł autorskich, np. w Bibliotece Magistrackiej w Dziale W: *Różne, Beletrystyka i Niebeletrystyka* (Katalog, s. 124–129), niekiedy niestarannie zapisano nazwisko autora lub skrócono tytuł dzieła, nie wprowadzając także dodatków do tytułu.

Wcześniejszy, wydany w 1928 roku *Katalog Biblioteki [!] Magistrackiej miasta Katowic* (nakładem Magistratu miasta, BŚ sygn. 502 II) rejestruje zasób biblioteki, „będącej więc przeważnie fachową” i „powstałej w sposób zwykły” jak we *Wstępie* pisze Nepomucen Wielebski, wyraźnie podkreślając, iż czyni to „z polecenia Magistratu”. Dla potrzeb organizacji rzeczowej zasobu opracowano bardzo ciekawy system klasyfikacyjny, w porządku liter A–Y (Katalog, s. 10–130) oraz – jako dodatek – *Wykaz ważniejszych dzieł umieszczonych w bibliotekach podręcznych* (s. 1–29). Wśród publikacji wyodrębnionego poddziału *Monografie miast polskich* (w dziale K: *Samorząd Wojewódzki. Powiatowy. Miejski i Gminny*, s. 73) odnaleziono dwie publikacje na temat Wilna, autorstwa Paula Webera (1868–1930), w oryginalnym zapisie: Dr. P. Weber: *Wilna: eine vergessene Kunststätte*. [Wilna: Verl. Der Zeitung der 10. Armee] 1917 oraz [Henryka] Mościckiego (1881–1952) *Wilno*. 1922. Kwerenda w bazie BN pozwala uzupełnić adres wydawniczy – Warszawa: F. Hoesick; Wilno: J. Zawadzki. Wśród 199 zarejestrowanych w bazie BN tekstów Mościckiego kilka dotyczy Wilna – wspomnień

z młodości, dziejów miasta w 1824 roku i Uniwersytetu Wileńskiego. Obecnie w Bibliotece Śląskiej znajdują się dwa egzemplarze *Wilna* z 1922 roku (z fotografiami Jana Bułhaka), wśród 119 wymienionych publikacji tego autora. Natomiast wymieniona w *Dodatku* do katalogu publikacja Zubrzyckiego *Po ziemi ojczystej*, m.in. *Katedra Wileńska* (s. 19) okazała się opracowaniem Jana Sasa Zubrzyckiego (1860–1935) i Jadwigi z Łobzowa [właśc. Jadwigi Strokowej], wydanym w Krakowie w 1911 roku.

Katalog Biblioteki [!] *Powiatowej w Pszczynie*, wydany w 1935 roku wpłynął do zasobu Śląskiej Biblioteki Publicznej im. J.P. [Józefa Piłsudskiego] (taki napis widnieje na pieczętce) jako egzemplarz obowiązkowy 18.12.1935 roku (BŚ sygn. 3181 II) i jest przykładem wprowadzania znormalizowanego porządku rzeczowego zbiorów w bibliotekach publicznych (wówczas określanych jako powszechnie). Dla literatury pięknej wprowadzono układ gatunkowy, dla pozostałych zagadnień klasyfikację UKD. W części pierwszej wyodrębniono trzy poziomy: *Powieści i opowiadania dla dzieci i młodzieży*; *Powieści i nowele dla dorosłych*; *Poezje i utwory dramatyczne*, natomiast pozostałe zbiory, jako *Książki naukowe* wprowadzono zgodnie z UKD w kolejności działów 0/9, z wakatowym działem czwartym. Ubogi opis formalny dzieł literackich nie pozwala na rzetelną identyfikację miejsc wydania i dat, choć w przypadku *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza można założyć, iż jest to druk wileński. Uboga jest również reprezentacja autorów w dziale poezji i utworów dramatycznych jak na misję biblioteki publicznej – w sumie zarejestrowanych jest tylko 15 nazwisk polskich twórców – od Adama Asnyka do Stanisława Wyspiańskiego. W katalogu zamieszczonych jest kilka publikacji na temat Wilna: w dziale 9 (438) *Najnowsza Historia* [!] *Polski. Pamiętniki. Studja* [!] i *szkice historyczne* – publikacja W. Lipińskiego: *Od Wilna do Dynaburg* (sine loco, sine nomine, sygn. 1351), natomiast w dziale 91 (438) *Geografia i podróże. Polska* – publikacje J. Remera *Wilno* (sygn. 4104) oraz S. Wołosowicza [!] *Ziemia wileńska* (sygn. 29). Pamiętnik Wacława Lipińskiego *Od Wilna po Dynaburg: wspomnienia z walk 5 p.p. [pułku piechoty] Leg.* zostały wydane w Warszawie w 1930 roku, a *Wilno* Jerzego Remera (1888–1979) w poznańskim Wydawnictwie Polskim w 1934 roku [w BŚ opisano „ok. 1930”], do dziś uzyskując już trzy reprinty (m.in. w Ossolineum). Jerzy Remer wydał ponadto trzy swoje publikacje w Wilnie (o twórczości Ferdynanda Ruszczyca, o Wileńskim oddziale sztuki Urzędu Wojewódzkiego oraz *Pochwała miasta*. Wilno: „Pax” 1928), jednak w katalogu BŚ brak tekstów wileńskich. Z kolei niestaranny zapis nazwiska autora *Ziemi wileńskiej* wymaga korekty, jest to bowiem krakowskie wydanie *Ziemi...* Stanisława Wołosowicza (1889–1943) z 1925 roku. Wołosowicz jest również autorem podręczników geografii ogólnej i tekstu dotyczącego okolic Wilna „pod względem ewolucyjno-morfologicznym”, wydanych w tym mieście.

Podobnie jak w większości wydawanych katalogów bibliotecznych (na Górnym Śląsku począwszy od Katalogu Towarzystwa Literackiego w Bytomiu w 1892 roku), także w tym zamieszczono regulamin biblioteki. Motto na stronie

przytytułowej jest interesującą formą promocji czytelnictwa: „[...] książka jest to duchowy testament jaki przekazuje jedno pokolenie drugiemu [...]”.

Wykazy i zanalizowane spisy książek znajdujących się w bibliotekach ludowych Opolszczyzny okresu II Rzeczypospolitej wymagają dalszych badań ze względu na niepełny opis formalny książek¹⁶. Obecnie w elektronicznych katalogach bibliotek opolskich także nie ma możliwości wyszukiwania zgromadzonych dokumentów ze względu na miejsce ich wydania.

Książka wileńska obecna była w zbiorach prywatnych i parafialnych (często były to księgozbiory łączne) duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku. Według badań Weroniki Pańkiewiczówny i prowadzonych przez nią skrupulatnych poszukiwań zachowanych dzieł z bogatych księgozbiorów wybitnych bibliofilów, m.in. ks. dr. Emila Szramka, ks. Adolfa Hytrka można stwierdzić, że w kolekcji ks. Jana Kudery, myśłowickiego dziekana, autora *Obrazów Ślązaków wspomnienia godnych* obecna była publikacja Ludwika Bessona *Bóg-Człowiek. Nauki przez wszystkie pisma i dzienniki katolickie we Francji za arcydzieło uznane. Dzieło w przekładzie polskim znacznie powiększone* (Wilno 1882). Autorka analizuje również interesujący system zastosowany przez ks. Kudere do tematycznego uporządkowania swoich zbiorów, złożony z działów głównych A (polonica i historia), B, C (nauki teologiczne), a także poddziałów oznaczonych I, II, III oraz numeru książki, dla zagadnień dotyczących Śląska wyodrębnił dział „Sil.”. Wymieniona publikacja Bessona otrzymała sygnaturę C I244/2¹⁷.

Biblioteka Śląskiego Seminarium Duchownego, założona dla górnośląskich studentów w Krakowie (1929), z księgozbiorem należącym obecnie do zasobu Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego jest również przykładem obecności książki wileńskiej. W pierwszym okresie gromadzenia zbiorów przeważały dzieła teologiczne w języku niemieckim i łacińskim, jedyną publikacją w języku polskim był tekst „księdza Siemiatowskiego”. W latach 30. biblioteka wzbogacona została licznymi darami księży, m.in. ks. Ludwika Wrzoła, który w 1922 roku przesłał do Katowic 10 skrzyń książek¹⁸. Podpis ks. Wrzoła znajduje się na wileńskim wydaniu publikacji *Początki. Kwestje apologetyczne [...] przez J. Guiberta* i zawiera pieczętę „Ex Libris Josepha Różańskiego” oraz pieczętę biblioteki WSSD.

Obecnie w Bibliotece Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego znajduje się 14 publikacji wileńskich, wydanych w latach 1882–1995. Wśród nich znajduje się dar wspomnianego ks. Wrzoła, a także ks. Kłosińskiego, sądząc po podpisie

¹⁶ J. RATAJEWSKI: *Ruch czytelniczy i biblioteki polskie na Śląsku Opolskim 1922–1939*. Opole 1970.

¹⁷ W. PAŃKIEWICZÓWNA: *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*. Katowice 2009, s. 176–177, 196 (poz. 17).

¹⁸ B. WARZAŃCHOWSKA: *Książka, prasa i biblioteka...*, s. 234.

na dziele *Wykład Przenajświętszej Ofiary Mszy świętej: w 30 naukach niedzielnych* ks. J. Kurczewskiego, wydany nakładem Józefa Zawadzkiego (Wilno 1898). Najnowsza, z dedykacją dla arcybiskupa Szczepana Wesołego od Pauliny Mielko, prezesa Zarządu Głównego Katolickiego Stowarzyszenia Polaków na Litwie, pochodzi z jego kolekcji i jest to ofiarowana mu publikacja Alwidy Antoniny Bajor *Piorun, jezioro czerwone. Zułów wczoraj i dziś*, wydana przez Wydawnictwo Polskie w Wilnie w 1995 roku, trzy zostały wydane w latach 80. XIX wieku, natomiast zdecydowana większość pochodzi z okresu międzywojennego, kiedy kształtował się polski katolicyzm, szkolnictwo, utworzono śląskie seminarium duchowne. Do zbioru należą przede wszystkim teksty religijne, m.in. służące prawdopodobnie jako modlitewnik siostrze zakonnej G.O. Rossignoli: *Cuda Boże...* (1898) z podpisem Fransiska D, a także dysertacja doktorska *Sobieński a Stolica Apostolska na tle wojny z Turcją (1683–1684)* autor: Leonard Pukianiec, wydana w serii „Studia Teologiczne” w drukarni „Zorza” (Wilno 1937), pochodząca z kolekcji arcybiskupa Szczepana Wesołego. Z kolei *Wilno: przewodnik krajoznawczy Juljusza Kłosa, profesora Uniwersytetu St. Batorego*. Wilno: Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Wyd. 3, 1937 [i.e. 1936], w drukarni „Grafika” posiada exlibris ks. Pawła Lubiny. Zamieszczona w bazie BN lokalizacja [BJ, BN, BUP, BUW] nie notuje obecności przewodnika w Bibliotece Teologicznej UŚ, natomiast w zbiorze znajdują się dwa egzemplarze (sygn. 83731, 13743).

Wilno we wspomnieniach i twórczości poetyckiej ukazane jest jako znaczący ośrodek intelektualny i wydawniczy. Księgozbiory przywiezione z Wilna, często uratowane, ocalałe z tułaczki zasiliły zbiory bibliotek górnośląskich. O współpracy bibliotekarzy górnośląskich z bibliotekarzami wileńskimi świadczy m.in. fakt zorganizowania wycieczki Pawła Rybickiego, dyrektora Biblioteki Sejmu Śląskiego do wileńskiej Biblioteki Wróblewskich. Henryka Ilgiewicz rejestruje, że w 1935 roku bibliotekę zwiedzał „dr P. Rybicki z Biblioteki Sejmu Śląskiego z Katowic...” (s. 100), nie rozwiązując jednak w indeksie jego imienia (s. 338)¹⁹.

Droga przybywania książki wileńskiej na Śląsk prowadziła również ze Lwowa, m.in. z zasobu ofiarowanej Biblioteki Teatru Lwowskiego pochodzi *Stara elegantka. Komedya w 1 akcie* Józefa Korzeniowskiego (Wilno 1851). W latach 1933–1939 liczne dary Ossolineum i innych bibliotek znalazły się w zbiorach Biblioteki Sejmu Śląskiego. Zagadnienia te prezentuje Barbara Maresz, analizując dublety przekazane w latach 30. XX wieku do Biblioteki Sejmu Śląskiego podczas porządkowania zasobów i wyłączania z nich dubletów (wtóroty) w bibliotekach Lwowa: z Ossolineum i Biblioteki Uniwersyteckiej, a także wykaz egzemplarzy z trzech kolekcji: Oswalda Balzera – historyka (balzeriana, ok. 500 egz. w blisko 600 woluminach), Ludwika Bernackiego (część kolekcji,

¹⁹ H. ILGIEWICZ: *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912–1939) oraz towarzystwa ją popierające*. Toruń 2015.

odnalezione 73 publikacje dotyczą bibliotek i bibliotekarstwa...) oraz Józefa Brodowicza²⁰.

W księgozbiorze Oswalda Balzera znajduje się 12 wydawnictw wileńskich (s. 81–150). W spisie książek najwięcej ich pochodzi z Łodzi, Warszawy, Przemysła, Poznania, Stanisławowa. Wśród wileńskich przeważają publikacje historyczne i prawnicze, księgi pamiątkowe i jubileuszowe, odnaleziono 5 odbitek artykułów z „Ateneum Wileńskiego”, najczęściej z dedykacjami ich autorów – Henryka Łowmiańskiego, Marii Kuźmińskiej, Stanisława Zajączkowskiego i Seweryna Wystoucha – dla właściciela kolekcji. W zbiorze obecna jest m.in. *Księga pamiątkowa Uniw. Wileńskiego*, wydana nakładem USB 1929 (s. 83), *Pamiętnik Zjazdu Prawników Polskich w Wilnie 8–10 VI 1924* (s. 92) i *Rocznik Prawniczy Wileński*, USB, red. Waław Komarnicki, u J. Zawadzkiego, *Rocznik II 1928* (s. 122), dwa tomy zbioru artykułów Michała Birzyski: *Na posterunku wileńskim* T. 3, T. 4 jako artykuły z „Głosu Litwy”, „Echa Litwy”, „Litwy” i „Wiadomości Wileńskich” (s. 98, 112), Henryka Łowmiańskiego: *Studia nad początkami społeczeństwa i Państwa Litewskiego*. Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Nauk (T. 1–2, 1931), również z dedykacją autora dla O. Balzera (s. 115). Zarejestrowano także publikację Ludwika Finkla: *Pawja – Wilno (z końcem XVIII i początkiem XIX wieku)* z drukarni J. Zawadzkiego 1929 (s. 146).

Księgozbiór Ludwika Bernackiego (s. 151–246) zawiera kilka interesujących publikacji wileńskich np. *Myśli o piśmactwie polskich: z uwagami nad sposobem pisania w rozmaitych materiach* [Adam Kazimierz Czartoryski]. Wilno: nakł. Józefa Zawadzkiego 1812 z pieczętą Władysława Semetkowskiego (sygn. 38631 II, s. 173) oraz *Instrukcja Jakóba Sobieskiego Kasztelana Krakowskiego Ojca Króla Jan III dana Panu Orchowskiemu ze strony synów*. Wyd. 2 przez L.A. Jucewicza. Wilno: nakł. Rubena Dajena, 1840 (sygn. 41599 I, s. 211). W zasobie odnaleźć można również wiele interesujących publikacji dotyczących spraw bibliotek i bibliotekarstwa – od publikacji Kazimierza Konopki: *Jak urządzać biblioteki*. Wyd. 2. Pow. Kraków: Księżyca Jezuitów 1925 (102 s.) sygn. 49531 I na s. 222, do sygn. 49979, s. 233. Ogółem Barbara Maresz zarejestrowała 73 publikacje, wśród nich także katalogi wystaw, dzieła autorstwa Faustyna Czerwijowskiego, Stefana Vrtel-Wierczyńskiego (*Organizacja bibliografii*), Mariana Łodyńskiego (*Biblioteka Szkoły Rycerskiej*), *Marginalia* Kazimierza Piekarskiego (m.in. Miscellanea bibliograficzne), *Ustawa Związku Bibliotekarzy Polskich* (1917), katalogi dzieł nakładowych, publikacje Józefa Grycza, *Lwowskie Studia Biblioteczne* 1932, sprawozdanie Centralnej Biblioteki Wojskowej z lat 1927–1928. Ponadto znajdują się tam publikacje Bonawentury Lenarta *Konserwacja książki zabytkowej i jej oprawy*. Wilno: Koło Wileńskie Związku Bibliotekarzy Polskich 1926 (sygn. 49859 II, s. 230), a także

²⁰ B. MARESZ: *Ze Lwowa do Katowic. Przedwojenne księgozbiory lwowskie i kresowe w Bibliotece Śląskiej*. „Folia Scientia Bibliothecae Silesianae”. Vol. 4. Red. J. MALICKI. Katowice 2002.

Stefana Rygla, ówczesnego dyrektora Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej, *Ossolińskiemu Stefan Rygiel: przemówienie na uroczystym posiedzeniu w auli Uniwersytetu Stefana Batorego w dn. 22 VI 1928 r.* Wilno 1928, odb. z „Ateneum Wileńskie” 1928 z. 15. (sygn. 49849 II, s. 228). Wśród jego innych publikacji wymienić można *W Wileńskiej Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej*. Kraków 1925, odb. „Silva Rerum” (s. 225) oraz *Losy księgozbioru Ignacego Krasickiego*, wydane we Lwowie 1922, odbitka z „Ekslibris” z. 4 (s. 232). Do ciekawostek bibliologicznych należą również *Zakłęcia przeciw złodziejom książek Adama Fischera* [B.m., b.n., ok. 1917] (sygn. 49979 III, s. 233).

W księgozbiornie Józefa Brodowicza (s. 247–307) Barbara Maresz rejestruje tylko dwie publikacje wileńskie autorstwa Józefa Korzeniowskiego *Stary mąż: komedia we czterech aktach przez Józefa Korzeniowskiego*. Wilno: nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, 1844 (sygn. 66793 I, s. 296) oraz *Konkurent i mąż: komedia we dwóch aktach przez Józefa Korzeniowskiego*. Wilno: nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, 1859 (sygn. 66798 I, s. 296).

Jako konkluzję przytoczyć zatem można wniosek autorki:

W odróżnieniu od naukowych księgozbiorów Ludwika Bernackiego czy Oswalda Balzera, które stanowiły warsztat pracy tych wybitnych uczonych, kolekcja Józefa Brodowicza to typowy domowy zbiór książek do czytania²¹.

Książki te trafiły do biblioteki w 1934 roku jako dublety lwowskiego Ossolineum, z kolekcji zawierającej 1500 woluminów, przekazanej listem właściciela w 1916 roku (zasób przewieziony po śmierci 19.02.1917 roku) przez Józefa Brodowicza, „radcę leśnictwa” urodzonego w miejscowości Podmichajle (między Kałuszem a Stanisławowem), zamieszkałego w Krakowie przy ul. Krupniczej. Zgodnie z badaniami Barbary Maresz, najwięcej druków pochodzi z galicyjskich oficyn Lwowa i Krakowa, mniejszych np. Stanisławowa, z Warszawy (150), z Poznania, głównie z Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, a „pojedyncze publikacje z Wilna, Łodzi i Wrocławia”²².

Kierunek lwowski przybywania książki wileńskiej widoczny podczas analizy historycznych kolekcji prywatnych w zasobie Biblioteki Śląskiej obecny jest również w proveniencji oraz spisach darczyńców podręczników i tekstów literackich wykorzystywanych w procesie dydaktycznym bytomskiego gimnazjum²³. Kierunek ten nie dziwi, gdy odnotujemy, że wybitnym organizatorem życia naukowego i bibliotekarstwa na Górnym Śląsku był Roman Lutman, Iwo-wianin, pierwszy dyrektor Biblioteki Śląskiej (od 1930 roku), a także dyrektor Instytutu Śląskiego (od 1939 roku w Ossolineum).

²¹ Tamże, s. 53.

²² Tamże, s. 51.

²³ F. SZYMICZEK: *Biblioteka polskiego gimnazjum w Bytomiu...*, s. 23.

W zasobach bibliotek na Śląsku gromadzono literaturę piękną i podręczniki autorów wileńskich, kupowano, a często otrzymywano w darze czasopisma. W kolekcjach prywatnych bibliofilów odnaleźć można wiele nadbitek, przede wszystkim z „Ateneum Wileńskiego”. Wśród dzieł znanych pisarzy obecne są powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego, *Deotymy* [Łuszczewskiej], utwory poetyckie wybitnych poetów wileńskich, przede wszystkim Teodora Bujnickiego. W zasobie Biblioteki Śląskiej dostępne są trzy jego wileńskie tomiki poetyckie: *Patykiem po niebie: poezje Teodora Bujnickiego, Kazimierza Hałaburdy, Anny Kompiełskiej i Wacława Korabiewicza*, nakładem S.T.O. Koła Polonistów Słuchaczy U.S.B w 1929 roku, *Poomacku*, dedykowany Żonie, wydany w 1933 roku w wileńskich Zakładach Graficznych „Znicz” (z oznaczeniem odpowiedzialności jako Grupa Literacka „Żagary-Piony”), natomiast w 1937 roku, nakładem Związku Zawodowego Literatów Polskich ukazał się tom wierszy *W połowie drogi*. Publikacje te zostały zakupione dla Biblioteki Śląskiej w 1967 roku. Tomik *Patykiem po niebie* należał wcześniej do księgozbioru W. Karnickiej, gdyż to nazwisko pojawia się dwukrotnie, także z dopiskiem „1931 r.” (strona tytułowa, s. 3 nlb.).

W śląskich bibliotekach i księgozbiorach prywatnych obecna była twórczość literacka i dzieła naukowe. Dla społeczności górnośląskiej duże znaczenie miało również dziedzictwo i wiedza przekazywana uczniom, sympatykom, a zwłaszcza młodzieży. Wychowankiem Bonawentury Lenarta, w latach 1919–1929 kierownika pracowni liternictwa, drukarstwa i introligatorstwa na Wydziale Sztuk Pięknych wileńskiego uniwersytetu, późniejszego założyciela Pracowni Konserwatorskiej w Bibliotece Narodowej w Warszawie – był m.in. katowicki introligator, który „od 1932 roku w małym warsztacie przy ulicy Piłsudskiego (nr 60? Zob. pieczętka s. 37) w Katowicach oprawiał książki dla Biblioteki Sejmu Śląskiego. Introligatorem tym był Antoni Dalewski, „specjalista złotnik ręczny i protokolarz”, uczeń słynnego Bonawentury Lenarta oraz absolwent Hochgerbeschule w Monachium”²⁴.

Wybitną postacią był Adam Łysakowski, następca Stefana Rygla na stanowisku dyrektora Publicznej Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, autor wielu publikacji na temat roli katalogu przedmiotowego i organizowania warsztatu bibliograficznego w bibliotekach naukowych. Łysakowski po wojnie związał się z Biblioteką Narodową i Katedrą Bibliotekoznawstwa w Uniwersytecie Łódzkim, pierwszym ośrodkiem kształcenia bibliotekarzy w powojennej Polsce, a jego publikacje, przede wszystkim dotyczące teorii i praktyki katalogowania przedmiotowego uznane były i wykorzystywane przez bibliotekarzy. W bibliotekach górnośląskich obecne są jego publikacje, przede wszystkim wileński *Katalog przedmiotowy. Cz. 1. Teorja* (1928), ale również poznańskie, m.in. *Zbiorowy katalog psychologicznych i pokrewnych czasopism bibliotek* [!]

²⁴ B. MARESZ: *Ze Lwowa do Katowic...*, s. 37; biogram A. ZALEWSKIEGO zob.: *Słownik pracowników książki polskiej*.

polskich (Poznań 1931. W: Katalog Instytutu Pedagogicznego, sygn. 1078, s. 37) oraz *Psychologiczne podstawy instrukcji katalogowej*, odczyt wygłoszony na Zjeździe Bibliotekarskim w Warszawie w 1927 roku, wydany przez TCL w Poznaniu w 1928 roku (Księgozbiór Oswalda Balzera, zob. B. Maresz, s. 230). Obecnie w zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się trzy egzemplarze wileńskiego *Katalogu przedmiotowego...* (1928). Niezmiernie interesujący jest fakt, iż na jednym z nich widnieje zapis ołówkiem „Biblioteka Uniwersytecka Wilno 7 X 1936” i numer ewidencyjny 3437/36 (Dział Informacji Bibliograficznej BŚ, sygn. 49768 II).

Ciekawym wątkiem jest także zainteresowanie wilnian twórcami z „Górnośląskiego narożnika” (E. Szramek). Znakomitym przykładem jest wileńskie wydanie *Odwiedzin u Józefa Lompy, mieszczanina szląskiego, członka Towarzystwa Literackiego w Gostyniu, w W.K. Poznańskim, członka Towarzystwa Naukowego w Poznaniu, Towarzystwa Rolniczego w Krakowie i w Warszawie i słówko o nowym jego dziele „Przewodnik dokładny dla zwiedzających Częstochowę”* autorstwa Janusza Ferdynanda Nowakowskiego, warszawskiego lekarza, pisarza i redaktora, bibliotekarza biblioteki senatu (później Uniwersytetu Warszawskiego), członka i członka-korespondenta wielu towarzystw, m.in. Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego. Zdigitalizowany i dostępny w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej egzemplarz *Odwiedzin...*, wydany w Wilnie w 1861 roku jako „odbitek z Kurjera Wileńskiego”, w drukarni A.H. Kirkora, posiadający pieczętkę „z księgozbioru Móraskich” został zakupiony z księgozbioru (antykwariatu?) Wallisa ze Świętochłowic przy ul. Równej 4 dnia 1 marca 1962 roku za 30 zł. Zgodnie z rozmową z Janem Plantą, adiunktem Działu Historii Muzeum Powstań Śląskich (przeprowadzoną 15 września 2016 roku) przy ul. Równej 4 (obecnie Katowickiej) w Świętochłowicach znajduje się willa Wallisów. Wileński egzemplarz *Odwiedzin...* pochodzi zatem ze zbioru Łukasza i jego syna Stanisława, znakomitych bibliofilów górnośląskich.

Obecnie w Bibliotece Śląskiej znajdują się 1774 tytuły (z dubletami) wydawnictw wileńskich, w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej 71, w Bibliotece Wydziału Teologicznego 14 pozycji (w tym dwie z księgozbioru arcybiskupa Szczepana Wesołego), według badań Anny Rutkowskiej wilniana obecne są również w Czytelni Ogólnej Miejskiej Biblioteki Publicznej w Katowicach przy ul. Młyńskiej²⁵. Autorka wspomina o obecności w księgozbiornie czytelni dzieł wydanych w Wilnie, jednak nie prezentuje ich szczegółowo ani nie podaje ich liczby. Pośród 846 tytułów (ponad 1100 jednostek wydawniczych tomów i dubletów) wydanych przed 1945 rokiem (1810–1945): 1/3 tytułów pochodzi z Warszawy, 1/4 zasobu z Katowic, z Krakowa 14%, Lwowa 9%, Poznania 6%, Lublina 10 tytułów.

²⁵ A. RUTKOWSKA: *Książka polska z lat 1922–1945 w zbiorach Czytelni Ogólnej MBP w Katowicach*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1922–1945. Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1994, s. 213–223.

Pozostałe miasta (w liczbie około 30, w tym za granicą), reprezentują kilka, a najczęściej jeden tytuł [...]. A w Polsce ówczesnej – od Wilna i Nowogródka przez Siedlce, Białystok, Medykę, Jasło, Wadowice, Żywiec do naszego regionu – po Częstochowę i Łódź. [...] Silesiana zostały w głównej mierze wydane w Katowicach (ponad 80%, 146 tytułów), Krakowie (16 pozycji), Mikołowie i Warszawie po 4. Poza tymi występuje jeszcze 15 miast: Jerozolima, Lwów, Wilno, Poznań [...].

Interesująca informacja dotyczy wypożyczalni książek. Anna Rutkowska rejestruje m.in. pieczętę „Wypożyczalnia Książek Koeplingera w Katowicach, ul. Kościuszki 14” i jej drugi adres: ul. 3-go Maja 13 (s. 221). Wśród książek wileńskich obecna była komedia Józefa Korzeniowskiego *Wąsy i peruka* (Wilno 1852), zakupiona w antykwariacie Dawida Grunda.

Książka wileńska obecna była na Górnym Śląsku, w okresie do 1922 roku świadcząc o intensywnych kontaktach międzyzaborowych, w latach II Rzeczypospolitej będąc dowodem na rozwijającą się współpracę i integrację kulturalną ziem polskich. Książkę tę przywozili wilnianie, absolwenci i studenci Uniwersytetu Stefana Batorego, pisarze, aktorzy, a nade wszystko bibliotekarze i bibliofile. Po wojnie książkę, kulturę i pamięć o Wilnie pielęgnowali jego mieszkańcy przybywający do Torunia i wielu miast południowej Polski, przede wszystkim Krakowa. Twórca – jak wielu uważa – krakowskiej szkoły fizyki jądrowej, profesor Henryk Niewodniczański, a także jego uczniowie, profesoria Uniwersytetu Jagiellońskiego, Andrzej Hryniewicz i Danuta Kuniszówna przybyli z Wilna. Danuta w wojskowym kuferku przywiozła do Krakowa książki z fizyki, jej brat Andrzej, profesor Uniwersytetu Śląskiego, historyk i twórca górnośląskiej szkoły numizmatycznej, w swoim katowickim księgozbiornie do końca życia przechowywał broszurowe wydanie *Trylogii* Sienkiewicza kupione na wileńskiej Drewniance.

Pamięć o mieście, jego mieszkańcach i kulturze, obecna przede wszystkim w tekście pisany – książce jako „duchowym testamentem” pielęgnowana jest nadal w ramach działań towarzystw, m.in. Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej. Duże znaczenie ma działalność edytorska, m.in. w Gdańsku wydano *Wilno – przewodnik turystyczny* (1991).